

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

תעניות בה"ב ופסח שני

ההשלכות ההלכתיות של ערב פסח שחל להיות בשבת, מתחילות מ"פורים משולש" ואף לפני כן ומסתיימות רק לאחר יום כיפור. לנושא זה הוקדשו ספרים ומאמרים רבים, וכאן נעלה דברים אחדים המתייחסים לשנה זו – תשס"א.

השנה נפתחה בראש השנה שחל להיות בשבת, והחודשים חשוון וכסליו, היו חסרים (בני 29 יום). סימנה של שנה זו זח"א. בפרשת 'מקץ' הפטירו את הפטרת השבוע (ויקץ שלמה), שבדרך כלל נדחית מפני הפטרת שבת חנוכה.¹ צום עשרה בטבת חל השנה ביום שישי, והוא הצום היחיד בלוח הקבוע שיכול לחול בערב שבת.² המקובלים נוהגים לצום בימי חמישי של פרשיות שובבי"ם, כלומר, מפרשת 'שמות' ועד לפרשת 'משפטים'. בשנה מעוברת צמים גם בשבועות של פרשיות 'תרומה' ו'תצווה', ויש המוסיפים גם של 'ויקהל' ו'פקודי'. בשנה כמו זו שאנו מצויים בה, ראש חודש שבט (פרשת וארא) וט"ו בשבט (פרשת בשלח) חלים בימי חמישי, ומכיוון שאין צמים בראש חודש או בט"ו בשבט, צריך להקדים את התענית. יש הנוהגים להקדים לצום ביום שני, שגם הוא יום רצון, ובשבוע של ראש חודש - יש הנוהגים לצום ביום רביעי, ערב ראש חודש, שהוא יום כיפור קטן. אפשרות אחרת שמובאת בספרי המנהגים היא להשלים את שני הצומות בימי חמישי של 'תרומה' ו'תצווה' בשנה פשוטה, או בימי חמישי של 'ויקהל' ו'פקודי' בשנה מעוברת. אין צמים בשבוע של פרשת 'כי תשא', כי הפרשה פותחת בנתינת שקלים, והצדקה באה במקום תענית.³

בשנה הזאת, ל"ג בעומר עתיד לחול ביום שישי. מנהג הספרדים להסתפר רק מיום ל"ד בעומר, אך השנה מותר להסתפר ביום שישי, ל"ג בעומר, מפני כבוד השבת (שו"ע או"ח תצ"ג ס"ק ב).

ראש חודש אב יחול השנה בשבת, ויש חילוקי מנהגים אם הפטרת ראש חודש ("השמים כסאי") נדחית מפני הפטרת השבוע, שהיא הפטרה השנייה של ג' דפורענותא ("שמעו"). הספרדים נוהגים לדחות את הפטרת ראש חודש, וכן נוהגים רוב האשכנזים בארץ ישראל, אך בחו"ל רוב האשכנזים מפטירים בזו של ראש חודש. ערב ראש חודש אלול גם כן חל להיות בשבת, ואף כאן יש חילוקי מנהגים בשאלה, אם הפטרת "מחר חודש" נדחית מפני הפטרת השבוע ("עניה סוערה"), שהיא מהפטרות שבע דנחמתא (שו"ע או"ח תכ"ה ס"ק א-ב). יום כיפור של תשס"ב יחול ביום חמישי, ויש דיון בפוסקים במה יש להתרכז – האם בהכנות לשבת או בחובת הזריזות בסיום בניית הסוכה, מיד אחרי יוה"כ.

לייחודה של השנה יש השלכות גם למנהגי פסח שני שיחול השבוע. בשנה השנייה ליציאת מצרים נצטוו ישראל להקריב את קרבן הפסח. במחנה ישראל היו אנשים טמאי מת, ולכן לא יכלו להקריב את הקרבן. כששאלו על כך את משה, הוא הביא את שאלתם לפני ה'. תשובת ה' הייתה לעשות את קרבן הפסח בארבעה עשר לחודש אייר, ופסח זה נקרא פסח שני (במ' ט א-יד).

פסח שני היה יום חגיגי בימי בית המקדש, ונמנה בין הימים שהחליל מכה לפני המזבח (ערכין ב, ג). מפני חשיבותו היו שלוחי בין דין יוצאים מירושלים לגולה כדי להודיע מתי חל ראש חודש אייר (ר"ה א, ג). אף שאחרי חורבן הבית לא נהגו לציין את פסח שני, נוהגים הספרדים שלא לומר בו תחנון (כף החיים לשו"ע או"ח קל"א ס"ק צח-צט).

¹ ראה דף פרשת שבוע מס' 176.

² ראה דף פרשת שבוע מס' 163.

³ ענייני השובבי"ם מובאים בנושאי כליו של השו"ע (או"ח תרפ"ה).

בקהילות אשכנז נהגו לצום ביום שני, חמישי ושני שלאחרי חג הסוכות וחג הפסח. בספרי ההלכה והמנהגים מובאות כמה סיבות לתעניות בה"ב:

1. שמא חטאו בימי הרגל.
2. מתענים אחרי סוכות משום הגשמים, ואחרי פסח משום שינוי האוויר.
3. מתענים אחרי פסח, זכר לצומות שהתענו בימי מרדכי ואסתר. הם אמנם התענו בימי הפסח, אך כזכר לצומות מתענים אחרי הפסח.⁴

איך קובעים את תאריכי תעניות בה"ב? בשבת שלפני הבה"ב מכריזים על התעניות לפני תפילת מוסף. אין מכריזים עד שיעבור חודש ניסן, וגם לא בראש חודש אייר שחל בשבת. כך נקבעים תאריכי הצומות:

שני בתרא	חמישי	שני קמא	שבת מכריזים	(פסח)
יב אייר	ח אייר	ה אייר	ג אייר	יום ג
יד אייר	י אייר	ז אייר	ה אייר	יום א
טו אייר	יא אייר	ח אייר	ו אייר	שבת
יז אייר	יג אייר	י אייר	ח אייר	יום ה

בשנה שחג הפסח מתחיל ביום ראשון, תענית שני בתרא יחול בי"ד אייר, שהוא פסח שני. השאלה המתבקשת היא מה דוחה את מה, או האם אפשר לקיים את שניהם ביחד, למרות שלכאורה הם סותרים זה את זה. כמעט שאין התייחסות בספרי הפוסקים הראשונים לבעיה, ואילו באחרונים מובאות כמה שיטות לפתרון הבעיה:

1. הצום נדחה לגמרי.
2. אין צמים, אך אומרים את הסליחות בשחרית. יש האומרים עם תחנון ויש המדלגים עליו.
3. מתענים חצי יום, כי עיקר פסח שני היא אחרי הצהרים.
4. הצום נדחה, אך משלימים אותו למחרת או ביום חמישי או ביום שני שלאחריו.⁵

אותה בעיה מתעוררת בשנה שחג הפסח מתחיל ביום שלישי ויום העצמאות, ה אייר, חל בתענית שני קמא. העניין כמעט שלא נידון, שכן בהרבה קהילות אין נוהגים מנהגי בה"ב, והציבור החרדי אינו מתייחס ליום העצמאות כיום מיוחד. פוסקים מעטים סוברים שיש לחוג את יום העצמאות יחד עם אמירת סליחות של בה"ב, וכך היה בישיבת מרכז הרב בשנת תשט"ו; הרב צ"י קוק לא ראה בכך סתירה, אך למעשה הורה אחר כך, שיש לדחות את הסליחות לשבוע שלאחר מכן.⁶

ההתייחסות המאוחרת לבה"ב שחל בפסח שני, נובעת מסיבות היסטוריות. פסח שני נחוג, כאמור, בימי בית המקדש. לאחר החורבן כבר לא הייתה סיבה לחגוג אותו. בקהילות הספרדים נהגו אמנם שלא לומר בו תחנון, אך הם לא נהגו כלל מנהגי בה"ב.

לפני כמאתיים וחמישים שנה קמה תנועת החסידות. החסידים אימצו לעצמם כמה ממנהגי הספרדים, וגם שינו חלקים מנוסח התפילה האשכנזית, וכך יצרו את נוסח "ספרד". באותה תקופה התיישבו בארץ ישראל ראשוני המתיישבים האשכנזים מתלמידי הגר"א, אלה המכונים "פרושים". התושבים הוותיקים בארץ היו ספרדים, והפרושים היוו בה מיעוט והתפללו יחד עם הספרדים. הפרושים שינו כמה ממנהגיהם והחלו לנהוג כספרדים, ובמשך השנים הפכו שינויים אלו להיות "מנהג ארץ ישראל" לאשכנזים. לדוגמא, הם לא הניחו תפילין בחול המועד, לא אמרו תחנון בימי המילואים של שבועות (ז-יב סיוון), וברכו ברכת כוהנים בכל יום. רוב השינויים היו בתחומים שלא היה בהם מנהג אחיד בארצות אשכנז, או כמו בברכת כוהנים, שנהגו כדעת הרב שלהם - הגר"א, שחלק על המנהג האשכנזי המקובל. הפרושים נהגו גם שלא לומר תחנון בפסח שני, כמנהג הספרדים, אך יחד עם זה שימרו את מנהגם לצום בבה"ב. משום כך התעוררה רק אז בעיית פסח שני שחל בבה"ב.

מנשה אלישיב

⁴ ראה גם ד' שפרבר, מנהגי ישראל, חלק א, עמ' קצב-קצט.

⁵ ועיין גם בלוחות למנהגי השנה.

⁶ ד"ר א' ארנד, פרקי מחקר ליום העצמאות, עמ' 39; הרב צ"י קוק, "להבהרת חילוקי היחסים אל יום העצמאות", זרעים קצא (תשי"ז) עמ' ד-ו; הרב מ' קפלן, "יום העצמאות שחל בשני קמא של בה"ה", הלכות יום העצמאות ויום ירושלים, עמ' שמב-שמה.

הספרייה ליהדות